

חד-פעמי, שאי-אפשר לחזור עליו. אם המספר גם מאבד את קהל מאזיניו, הוא חדל לספר. על כן כל העלאה על הכתב אמנם מקפיאה את הסיפור אך גם מנציחה אותו.

קובץ הסיפורים שלפנינו יישאר לתמיד בכתובים. סיפורי-עם ימשיכו להיות מסופרים בעל-פה, בצורות אחרות, מתוך הסתגלות לחברה הישראלית העכשווית ויש להניח כי גם מתוך מעבר לשפת היגוד בעברית.⁴

4 ראה: ג' חזן-רוקם, 'חקר תהליכי התמורה בסיפור העממי', מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי, ג, תשמ"ב, עמ' 129-139.

והיא נותנת את האוכל, כמוכן, לבנה שלה (עמ' 104). סיפוריה של מתילדה כהן עצמה הם בעיקר סיפורי הומור. הם תואמים בכך את תפישתה את תפקידו של הסיפור העממי בחברה, שכן לדבריה: 'חשוב מאד שגם ילדינו יוכלו לצחוק ולבכות יחד איתנו (ביחוד לצחוק) ושתהיה להם שמחה בלב' (עמ' 17). שאר סיפוריה הם סיפורי זכרונות אישיים ומשפחתיים.

פולקלור וסיפורי-עם כמהות לעולם לא ייעלמו מן העולם. אך צורות מסוימות של היגוד אכן נעלמות, בעיקר כשהן מסופרות בשפה שהיא שפת מיעוט. כל היגוד של סיפור ממהותו הוא היגוד

לתולדות היהודים באימפריה העות'מאנית

בסוף המאה הט"ו ובמאה הט"ז

יעקב ברנאי

Aryeh Shmulevitz, *The Jews of the Ottoman Empire in the Late Fifteenth and the Sixteenth Centuries, Administrative, Economic, Legal and Social Relations as Reflected in the Responso*, Leiden 1984, E.J. Brill, XI+207 pp.

מאניים בפני החוקרים. תקופה זו, שהחלה לפני למעלה משלושים שנה, הניבה יכולים חשובים בחקר יהדות האימפריה העות'מאנית (חלק חשוב מהם פורסם בכרכי 'ספונות') (ג) בשנים האחרונות ניכרת התקדמות בתחומים חדשים של חקר יהדות האימפריה העות'מאנית ונידונות סוגיות כגון: המעמד המשפטי, חיי החברה וההיסטוריה התרבותית של יהדות זו. בכמה נושאים חלה פריצת-דרך של ממש בהבנת תולדותיהם של היהודים באימפריה העות'מאנית.

ספרו של אריה שמואלביץ שבעיונו

בחקר יהודי האימפריה העות'מאנית ניתן להבחין בשלושה שלבים עיקריים: (א) הסיכומים הראשונים שנעשו בשלהי המאה הקודמת ובראשית המאה הזאת בכתבי ההיסטוריונים רוזאניס, גלנטי, פרנקו, עמנואל ואחרים. בסיכומים אלו ניכרות השפעות של כתיבת ההיסטוריה היהודית והכללית שרווחו בימים ההם. על אף מגרעותיהן של העבודות הללו, הן משמשות עד היום את החוקרים ובמידה מסוימת הן הניחו את התשתית למחקר המאוחר יותר. (ב) התקופה שבה החלו להתגלות מקורות יהודיים וארו-פיים חדשים ונפתחו הארכיונים העות'

כהבט הכמותי של מקור זה, הוא מציין נתון בעל חשיבות, והוא שכמחצית מהשו"ת בספרים שעליהם התבסס מחקרו עוסקות בענייני כלכלה ומסחר. הפרק הראשון, העוסק בהיווצרות הקהילות היהודיות באימפריה ובהתמסרותן, מעלה סוגיות המעסיקות את החוקרים במשך שנים רבות, מהן השנה ירות במחלוקת, כמו למשל: המילת, הרב הראשי וההנהגה המרכזית, בעיית האוטונומיה הקהילתית, יחסי הקהלים השונים, הסדרגון. בדינונו בבעיות הללו נקט המחבר דרך זהירה. הוא סיכם את הדעות המקובלות במחקר הקלאסי, רמז פה ושם לחידושים שנשמעו בשנים האחרונות והיה זהיר במסקנותיו. לעתים נראה כי אין הוא נוקט עמדה חד-משמעית בנושאים שבמחלוקת וגישתו נוטה לתפישה שמרנית.

כך למשל הוא עשה שימוש בדיסרטיאציה משנת 1937 על המילת (עמ' 15), אך לא נעזר בכמה דיסרטיאציות מאוחרות יותר. כמו כן לא הזכיר כמה מחקרים שנתפרסמו בשנים האחרונות בסוגיות הללו, מהם שהיכו גלים במחקר של האימפריה העות'מאנית! הגישות הסותרות במחקר הדגישו, כי העות'מאנים אירגנו את המיעוטים הלא-מוסלמיים באימפריה במסגרת של מילתים, מיד עם כיבוש קונסטנטינופול בשנת 1453. החוקרים סברו, כי ראשי שלושת המילתים (הפאטריארכים היווני והארמני והרב היהודי של קושטא) קיבלו כתבי-מינוי לתפקידיהם מטעם השולטן. הרב הראשי של קושטא קיבל תואר 'חכם באשי' והיה למנהיג יהודי האימפריה העות'מאנית מטעם השלטון.

בא להוסיף על שורת מחקרים חדשים אלו. הוא עוסק בכמה הבטים בעיקר של המעמד המשפטי, החברתי והכלכלי של היהודים מול השלטון והחברה העות'מאניים ומהווה סיכום נכבד של כמה מן הסוגיות הללו, כפי שנתבררו עד היום במחקר, ומקדם את הבירור בהם. שם הספר מעיד עליו, כי בבירור הבעיות הנדונות בו התבסס המחבר בעיקר על ספרות השו"ת בת הזמן. יחד עם זאת, המעיין בספר ובהערות שבו יוכח מיד, כי המחבר עשה שימוש גם במחקרים ובמקורות אחרים, לרבות אלו שבתור-כית.

ארבעה פרקים מרכזיים בספר: (א) ייסוד של הקהילות היהודיות באימפריה העות'מאנית. (ב) החוק היהודי והחוק המוסלמי ובתי-המשפט שלהם. (ג) היהודים והמיסוי באימפריה העות'מאנית. (ד) מעורבות היהודים בסחר האימפריה.

במבוא דן המחבר בבעיה המתודולוגית של השימוש בספרות השו"ת כמקור היסטורי. לפרק זה יש חשיבות מרובה במיוחד לאלה מחוקרי ההיסטוריה הכללית העות'מאנית וללומדיה שאינם מכירים מקור זה. נראה, כי אין מערערים כיום על חשיבות המקורות הרבניים כמקורות היסטוריים, אולם אלו מעלים כמה קשיים בפני החוקר. לדוגמה: הבעיה הכמותית — פעמים הרבה אין אנו יודעים, האם העניין הנדון בשו"ת מלמד על תופעה, או על מקרה יחיד, או מקרים יחידים שאינם מלמדים על הכלל. שמואלביץ אינו מתעלם מן הקשיים שבמקורות הרבניים, אך בסיכומו של דבר הוא סובר שהם משמשים מקור אפשרי ואף חשוב להיסטוריה של האימפריה העות'מאנית, ובודאי באשר למעמדם של היהודים בחברה הסובבת (עמ' 9). במקום אחר בספרו, בדונו

1 כמה מחקרים מסוג זה ראה בקובץ: B. Braude & B. Lewis (eds.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, New York and London 1982

על-פי החוק המוסלמי, על-כן השתמשו בשוחד כדי להתגבר על מכשלה זו. בפרק זה מאיר המחבר יפה את הבעיה ומראה כיצד פעלה הזיקה בין שתי החברות בתחום המשפט. הוא מצביע על שיתוף-פעולה שהיה לפעמים בין בתי-המשפט המוסלמיים לבתי-הדין היהודיים בפתרון בעיות מסוימות. הוא גם מצביע על השוני שהיה בין פוסקים יהודיים בארצות הבאלקאן ובין אלה שבפ-רובינציות הערביות ביחסם אל בתי-הדין המוסלמיים – נושא הראוי בהחלט להדגשה.

דומני כי התרומה החשובה ביותר של החיבור שלפנינו הוא הפרק השלישי העוסק במיסוי על היהודים, ותוך כדי כך פותח צוהר אל סוגיית המיסוי העות'מאני בכללותו, על מורכבותו ובעיותיו (שרבות מהן אינן פתורות במחקר). כאן עשה המחבר 'סדר' במיסים המרובים שהיו באימפריה, מנה אותם לסוגיהם, על שמותיהם השונים במקורות העבריים או התורכיים. כמו-כן המחבר פרס לפנינו תמונה מפורטת של המיסים, כיצד הוטלו ולמה שימשו. סוגיית המיסוי באימפריה העות'מאנית, הגם שנדונה כבר בספרות המחקר, לא זכתה עד היום למיצוי ולסיכום ברור. הדבר טמון בראש ובראשונה בכך שריבוי המיסים ה'לא-

אמנם רוב החוקרים סייגו קביעה זו בכך, שרק שני הרבנים הראשונים אחרי הכיבוש העות'מאני, ר' משה קפשאל ור' אליהו מזרחי (הרא"ם 1453-1526), מילאו תפקיד זה בהגדרתו זו. בירורים מקיפים בסוגיה זו נעשו באחרונה במחקרים של אפשטיין², בראודה³, גרבר⁴ והקר⁵, שהמחבר כמעט לא התייחס אליהם. גם בהזכירו את שאלת הנגידות במצרים בימי-הביניים, מציין המחבר (בעמ' 30) את מחקרו של ד' איילון, אך לא עושה שימוש במחקר החדש⁶.

החלקים הנראים לי חשובים בפרק זה (כמו בשאר חלקי החיבור) הם אלה שבהם עוסק המחבר בבעיית המגע של החברה היהודית עם החברה הסובבת (עמ' 27 ואילך). כאן עומד המחבר על השוני שהיה במעמד הגתנים בין המרכז ובין הפרובינציות וכן על הידיעה הטובה שהיתה לרבנים בחוק המוסלמי.

בפרק השני נדונה בהרחבה הזיקה שבין שתי מערכות המשפט המוסלמית והיהודית, לרבות עניינים כמו העזבונות, מעמד היהודים (והנוצרים) בבתי-המשפט ועוד. כאן נותן המחבר הסבר מעניין להיווצרות תופעת השוחד בבתי-הדין המוסלמיים בכך, שעדות של יהודי או נוצרי כנגד מוסלמי לא היתה מקובלת

M.A. Epstein, *The Ottoman Jewish Communities and their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Freiburg 1980

B. Braude, 'Community and Conflict in the Economy of the Ottoman Balkan 1500-1650', Ph.D. Dissertation, Harvard University, 1977; 'Foundation Myths of the Millet System', בקובץ שבהערה מס' 1 לעיל, עמ' 88-69.

ח' גרבר, יהודי האימפריה העות'מאנית במאות ה-16 וה-17 – כלכלה וחברה, ירושלים תשמ"ג (וכן במאמרים אחרים

שלר).
5 י' הקר, 'החברה היהודית בשאלוניקי ואגפיה במאות הט"ו והט"ז, פרק בתולדות החברה היהודית באימפריה העות'מאנית ויחסיה עם השלטונות', עבודה לקבלת התואר ד"ר, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשל"ט; 'Ottoman Policy toward the Jews and Ottomans Attitudes toward the Millet during the Fifteenth Century', בקובץ שבהערה מס' 1 לעיל, עמ' 117-126 (וכן מאמרים אחרים שלו).

M.R. Cohen, *Jewish Self-Government in Medieval Egypt*, Princeton 1980 (וכן מחקרים אחרים).

יוצאים-מן-הכלל מועטים, כגון הרומ-אניוטים – הסורגון שהוגלו לקושטא עם כיבושה) נהנו מחופש התנועה והעיר-סוק. אולם ירידתם של מרכזים עירוניים כמו צפת וסאלוניקי ועלייתם של מרכזים חדשים כמו איזמיר יצרו בעיות קשות הנוגעות לתשלומי המיסים בקהילות הנעזבות. המחבר מקדיש לכך דיון, אך דומה שניתן היה להשתמש כאן במיגוון רחב יותר של מקורות מן הספרות הרבנית.

לדיון בפרק זה אזכיר עוד את שאלת הפריבילגיות במיסוי שניתנו לקבוצות שונות בקהילה היהודית, כמו הפטור לתלמידי-חכמים שתורתם אומנותם.⁸ הפרק האחרון בספר עוסק במעורבותם של היהודים באימפריה במסחר ומעלה אף הוא מיגוון רב של שאלות ותורם תוספת נדבך להבנת הנושא. נוסף למעורבות המסחרית גופא, דן המחבר גם בטכניקות של הסוחרים ויש בכך תרומה חשובה להיסטוריה הכלכלית של המזרח התיכון ואירופה בתקופה הנדונה. אף כאן לא עשה המחבר שימוש מספיק בכמה מחקרים חדישים (ברובם בעברית), שנתפרסמו בשנים האחרונות.⁹ הערה כללית נוספת בדבר השימוש במקורות. המחבר עשה שימוש בספרות שו"ת נבחרת מן התקופה הנדונה, אך לא עשה שימוש בכתיבידי יהודיים המצויים למכביר מן התקופה הזאת (בחלקם ספרות רבנית) ואף לא הישווה טקסטים נדפסים של שו"ת עם כתיבידי שלהם, דבר שהיה עשוי לפתור כמה שאלות. גם

חוקיים, דהיינו המיסים המקומיים והחד-פעמיים (שהפכו בחלקם לקבור-עים), מקשה על סיכום כזה. ואף זו, המיסים השונים נזכרים בשמות מגוונים בפרובינציות השונות ובתקופות השונות והם שונים בכתיב התורכי, היווני, או העברי שלהם. בסכמו את סוגיית המיסים תרם המחבר תרומה ממשית לשאלת המעמד המשפטי והחברתי של יהודי האימפריה, ואף לתולדות האימפריה בכלל.

כבסיס לדיונו של המחבר בסוגיית המיסים על היהודים משמשים שלושה פרמאנים תורכיים, המובאים במקורות יהודיים. נראה שהיה מקום לדיון מקדים בבעיית האותנטיות של תעודות אלו (בלי שאנקוט כאן עמדה בסוגיה זו), שכן לפחות אחד מהם (פירמאן מס' 2, עמ' 22) שרד בגלגול מן המאה ה-19, הגם שהוא מיוחס למאה ה-16. כאן אעיר, כי המס שהוטל על קהילות יהודיות (ולא-יהודיות) אשר בשטחן נמצאה גופת מת נקרא במקורות תורכיים ויהודיים קאהן פאהסי (בתורכית Kan Pahasi שפירושו כופר הדם), בעוד שהמחבר משתמש רק בכינוי ⁷diyet. סוגיה אחרת הנדונה בספר, לדעתי לא בפירוט מספיק, היא המיסוי הפנימי היהודי, ובעיקר 'הערי-כה' (שיטת המיסוי הישיר), ו'הגאבלה' (המיסים העקיפים על מוצרים).

אחת הסוגיות שבהן התחבטו ביותר בני הדורות הללו באימפריה העות'מאנית היתה שאלת ההגירה והמיסוי. האזרחים באימפריה העות'מאנית (להוציא

7 ראה: ד' תמר, מחקרים ומקורות בתולדות היהודים בא"י ובארצות המזרח, ירושלים 1981, עמ' 125, 219.

8 לאחרונה נרונה בעיה זו במחקר מאת י' הקר על תשלום מס הג'זייה עליידי חכמים בארץ-ישראל במאה ה-16 – ראה: שלם, ד, ירוש' לים תשמ"ד, עמ' 63-117. המאמר פורסם לאחר שיצא לאור ספרו של שמואלביץ.

9 כגון: ח' גבר, 'יזמה ומסחר בין-לאומי בפעילות הכלכלית של יהודי האימפריה העות'מאנית במאות הט"ז-הי"ז', ציון, מג (תשל"ח), עמ' 14-67; מ' רון, 'הפאטוריאה – פרק בתולדות המסחר היס-תיכונים במאות הט"ז-הי"ז', מקדם ומים, א, חיפה תשמ"א, עמ' 101-131.

שלפנינו. אך בהכללה אומר כי הספר תורם תרומה נכבדה ביותר להבנת תולדות היהודים באימפריה העות'מאנית וחי החברה העות'מאנית בכללותה.

במקורות התורכיים עשה המחבר שימוש רק במה שנדפס לפי שעה. במסגרת זו לא ניתן להתייחס לכל הבעיות המתעוררות עם הקריאה בספר

האינקוויזיציה בונציה וגר שברח לסאלוניקי

דניאל קארפי

Pier Cesare Ioly Zorattini, *Leandro Tisanio — Un giudaizzante sanvitese del Seicento tra i nuclei ebraici del Friuli e la Diaspora Marrana*, Leo S. Olschki Editore, Firenze 1984.

Processi del S. Uffizio di Venezia contro Ebrei e giudaizzanti (1570-1582), a cura di Pier Cesare Ioly Zorattini, Leo S. Olschki Editore, Firenze vol. I (1980), vol. II (1982), vol. III (1984), vol. IV (1985).

ביטוי השינוי לטובה שחל במצב היהודים הספרדים, לאחר המשבר של שנות 1607-1606 ביחסים שבין הרפובליקה לכנסייה.

כתוצר-לוואי לעבודתו בארכיוני האינקוויזיציה באיזור ונציה, פירסם פרופ' זוראטיני לאחרונה כרך נוסף, מיוחד במינו, הודן במשפט שהתקיים בבית-דין האינקוויזיציה באודינה, בשנות 1612-1616, עקב הידיעות שהגיעו על אודות צעיר נוצרי, Leandro Tisanio שמו, בן למשפחה נוצרית מן העיירה סאן ויטו (S. Vito), שהחליט להתגייר וברח ל-סאלוניקי, שם הוא עבר בגלוי ליהדות, כנראה בראשית שנת 1611. מסאלוניקי שיגר הגר, שנקרא עתה אברהם ישראל, שני מכתבים אל אביו שבסאן ויטו. על סמך מכתבים אלה, שהגיעו לידי משרד החקירה, נפתח המשפט נגדו, שלא בפניו, ונגד שני יהודים מקומיים, משה בלגראדו וליאו רומאנין, שנחשדו כי סייעו לו בכריחתו. על המניעים שהביאו

בשנות 1985-1980 יצאו לאור בפירנצה ארבעה כרכים של פרוטוקולים של משפטי האינקוויזיציה, אשר נתקיימו בונציה בשנות 1580-1548 נגד יהודים ממוצא ספרדי, שהיו חשודים כי הם נוצרים לשעבר (אנוסים) ששבו אל היהדות. ההדיר מקורות אלה, במומחיות ראויה לשבח, החוקר האיטלקי פ"צ יולי זוראטיני, פרופסור למקצועות היהדות באוניברסיטה של העיר אודינה (Udine). (על הכרך הראשון מתוך הארבעה פירסמתי מאמר קצר ב'פעמים', 9 [תשמ"א], עמ' 130-131). עבודה מרשימה זו, המקיפה כבר למעלה מאלף עמודים, פותחת פתח להשקפה חדשה על ההתיישבות של היהודים הספרדים בצפון-איטליה, בוניציה בפרט, ומעמידה אותנו על מקצת הבעיות שבפניהן הועמדו יהודים אלה, אפילו במדינה כונציה שנודעה בעמידתה הקפדנית על עצמאות מערכת המשפט שלה. יש לשער, שבכרכים הבאים — אם יהיו כאלה, כפי שיש לקוות — יבוא לידי